

Uniwersytet Rzeszowski

WOJCIECH J. KOSIOR
wojciech.kosior@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4710-4523>

Nauczanie prawa rzymskiego we współczesnej Rosji

Teaching of Roman Law in Modern Russia

I.

Wykształcony prawnik winien mieć solidne przygotowanie z prawa rzymskiego. Nie wynika to wyłącznie z przyczyn historyczno-kulturowych, ale przede wszystkim ma to znaczenie z uwagi na ponadczasowe wartości zakodowane w wykładzie prawa rzymskiego. W mądrości i wielowiekowym dorobku rzymskich jurystów należy poszukiwać uzasadnień dla obecnie obowiązujących przepisów. Bez przygotowania z zakresu prawa rzymskiego prawnik nie ma możliwości zrozumienia sensu danej instytucji, stając się wyłącznie technikiem prawa¹.

Pisząc o micie prawa rzymskiego, M. Jońca wskazuje, że jest ono postrzegane w naszym kraju za ważny komponent kultury Zachodu. Za symbol i nośnik wartości przeciwnych uchodzi prawo bizantyńskie, od XIX w. kojarzone z porządkiem prawnym Rosji². Nie oznacza to jednak, że prawo rzymskie w Rosji pozostaje nieznane. Od kilkunastu lat coraz większym zainteresowaniem badaczy cieszy się problem recepcji prawa rzymskiego za wschodnią granicą Polski³.

¹ Zob. także: M. Kuryłowicz, *Od totalitaryzmu do humanitaryzmu. Literackie wizje prawa rzymskiego*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2011, nr 11.1, s. 13–37.

² M. Jońca, „Dobre” prawo rzymskie – fundament naszej cywilizacji, „Edukacja Prawnicza” 2012, nr 5(134), www.edukacjaprawnicza.pl/dobre-prawo-rzymskie-fundament-naszej-cywilizacji [dostęp: 20.02.2018].

³ O recepcji prawa rzymskiego w Rosji por. M. Avenarius, *Fremde Traditionen des römischen Rechts. Einfluß, Wahrnehmung und Argument des „rimscoe pravo“ im russischen Zarenreich des 19. Jahrhunderts*, Göttingen: Wallstein 2014; D.P. Hammer, *Russia and the Roman Law*, “The American Slavic and East European Review” 1957, Vol. 16(1), DOI: <https://doi.org/10.2307/3001333>, s. 1–13;

W niniejszym artykule uwaga zaś skupia się na nauczaniu prawa rzymskiego na rosyjskich uniwersytetach. W opracowaniu poddano analizie programy nauczania na wybranych uniwersytetach z całej Rosji, począwszy od Kaliningradu, przez Moskwę i Nowosybirsk, aż po Władywostok. Zasadniczym celem jest przedstawienie programów i założeń dotyczących nauczania prawa rzymskiego, funkcjonujących na rosyjskich uczelniach. Badając zagadnienia związane z wpływem prawa rzymskiego na prawo rosyjskie, nie można pominąć ważnej kwestii, jaką jest nauczanie prawa rzymskiego na tamtejszych uniwersytetach. Postawa wypracowana wśród studentów prawa będzie bowiem miała przełożenie na ich późniejszą pracę i podejście do antycznego dorobku. Podstawowym celem artykułu jest zatem zaprezentowanie sposobu, w jaki prawo rzymskie jest wykładane we współczesnej Rosji, a w szczególności poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, czym Rosjanie uzasadniają potrzebę nauczania tego przedmiotu. Problemy badawcze, stawiane w niniejszej pracy, oscylują wokół nauczania prawa rzymskiego jako przedmiotu akademickiego na studiach prawniczych we współczesnej Rosji, tj. po 1991 r. Wyjściowym pytaniem jest to, jakie miejsce zajmuje ten przedmiot w programach nauczania na rosyjskich wydziałach prawa, a dokładniej jaką rolę pełni on w procesie kształcenia przyszłych prawników i w jaki sposób jest prowadzony przez kadrę naukowo-dydaktyczną oraz jakie są główne założenia metodologiczne związane z tym przedmiotem.

II.

Poruszając zagadnienia związane z prawem rzymskim i Rosją, w pierwszej kolejności wypada zacząć od przypomnienia, że to właśnie Moskwa tradycyjnie jest określana mianem Trzeciego Rzymu. Ta koncepcja historyzoficzna, stworzona przez mnicha Filoteusza z Pskowa pod koniec XV w., głosi, że pierwszy Rzym upadł na skutek herezji, drugi Rzym (czyli Konstantynopol) – na skutek zdrady prawdziwej wiary, trzecim Rzymem miała być Moskwa, a czwartego już miało nie być⁴. Koncepcja ta jednak nie znalazła przełożenia na politykę rosyjską,

G.B. Smith, *Reforming the Russian Legal System*, Cambridge 1996, DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511521898>; M. Zieliński, *Rosyjskie seminarium prawa rzymskiego przy berlińskim uniwersytecie i jego polscy uczestnicy*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2012, nr 12.1, s. 113–128; A. Pikulska-Robaszkiewicz, *O odradzaniu się rosyjskiej romanistyki*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1997, t. 49, s. 231–234; A.B. Еремин, *Некоторые аспекты преподавания римского частного права*, „Древнее право” 2007, № 1(17), s. 1–9; E.A. Суханов, Л.Л. Кофанов, *О роли изучения и преподавания римского права в России*, „Древнее право” 1996, № 1, s. 9–16; E.A. Суханов, Л. Л. Кофанов, *О проекте изучения преподавания римского права в России в 1945–1996 гг.*, „Древнее право” 1997, № 2, s. 122–130; С.В. Ткаченко, *Римское право в России*, Самара 2007; М. Авенариус, *Римское право в России*, Москва 2008. Zob. także: W. Wołodkiewicz, *Prawo rzymskie w Tadżykistanie*, „Palestra” 2012, nr 1–2, s. 194–200.

⁴ Por. J.H. Billington, *Ikona i topór. Historia kultury rosyjskiej*, Kraków 2008, s. 53–54.

a jedynie miała znaczenie w sferze religijnej⁵. Tym samym nie miała wpływu na prawo stanowione, a przez to na rolę prawa rzymskiego w tym kraju. Jak wskazuje W. Dajczak, poszukiwanie początków i przykładów powiązania prawa rzymskiego z rosyjską kulturą prawną nie jest trudne. Od końca XVIII w. zaczęły następować zmiany w rosyjskim rozumieniu nauki prawa polegające na tym, iż wyszła ona poza zajmowanie się obowiązującym w imperium prawem pozytywnym. Objęła rozważaniem możliwość sformułowania lepszych norm prawnych i wykorzystania znajomości historii prawa narodowego w przygotowywaniu jego zmian. Za bardzo ważną przesłankę owych zmian uznawano wówczas oddziaływanie niemieckiej szkoły historycznej i pandektystyki⁶.

W tym czasie należy poszukiwać początków nauczania prawa rzymskiego w Rosji, ponieważ rosyjski akademik J.S. Beckenstein na Cesarskim Uniwersytecie Moskiewskim (*Императорский Московский университет*) wykładał przedmiot pod nazwą *institutiones iuris*. W kolejnych latach nie cieszył się on popularnością, np. w 1765 r. na te zajęcia zapisał się tylko jeden student. W dalszych latach prawo rzymskie było wykładane wspólnie pod nazwą „prawo pozytywne” (*положительное права*), czyli w trakcie wykładu z praw pozytywnych, obejmującego prawo cywilne i karne. W 1783 r. prawo rzymskie wyodrębniono jako przedmiot samodzielny, który przez kolejne lata był wykładany głównie przez cudzoziemców. Wraz z powstaniem uniwersytetów w Petersburgu, Kazaniu i Charkowie prawo rzymskie pojawiło się w programach studiów tych ośrodków, lecz na przeszkodzie do realizacji stanęła sytuacja kadrowa i ogromne trudności w sprowadzeniu profesorów. Prawnicy rosyjscy u progu XIX w. nie wykazywali zainteresowania, aby zachodnią myśl prawną wraz z prawem rzymskim implementować na ziemi rosyjskiej, w efekcie czego prawo rzymskie było wykładane wspólnie z zasadami prawa naturalnego jako element historii prawa prywatnego i publicznego Europy, a nie jako odrębny przedmiot. Za czasów cara Mikołaja I prawo rzymskie jawiło się jako podstawa Kodeksu Napoleona (*Code Napoléon, Code civil des Français*), a ten był postrzegany jako produkt Rewolucji Francuskiej, co w sposób oczywisty przekładało się na niechęć do przedmiotu. Sytuacja uległa zmianie za panowania cara Aleksandra II. Prawo rzymskie zaczęto przyjmować bardziej entuzjastycznie, wskazując na pewną przydatność jego znajomości dla prawników i urzędników aparatu cesarskiego. W tym okresie pojawiły się też nowe ośrodki akademickie zajmujące się prawem rzymskim, jak chociażby uniwersytet w Kijowie. O ówczesnym znaczeniu prawa rzymskiego dla rosyjskich studiów prawniczych świadczy wypowiedziana w przededniu re-

⁵ N.V. Riasanovsky, M.D. Steinberg, *Historia Rosji*, Kraków 2009, s. 129.

⁶ W. Dajczak, *Tradycja recepcji a recepcja tradycji, czyli o prawie rzymskim w Rosji*, „Forum Prawnicze” 2014, nr 6(26), s. 50. Zob. także: М.Ф. Владимирский-Буданов, *Обзор истории русского права*, Санкт-Петербург, Киев 1909, s. 2.

wolucji opinia rosyjskiego akademika J.A. Pokrowskiego, wedle którego prawo rzymskie musi być obecne na rosyjskich uniwersytetach, ponieważ stanowi podstawę dla wspólnego języka z Zachodem⁷.

Diametralna zmiana w przypadku nauczania prawa rzymskiego w Rosji nastąpiła wraz z obaleniem caratu i nadejściem ustroju komunistycznego. Osiągnięcia świata starożytnego były traktowane wówczas jako wytwór społeczeństwa niewolniczego, sprzecznego z wizją nowego świata, który miał powstać w wyniku rewolucji socjalistycznej⁸. Prawo rzymskie zaś było postrzegane jako fundament cywilistyki państw burżuazyjnych. Ojciec rewolucji – W.I. Lenin – opowiadał się za maksymalnym zwiększeniem ingerencji państwa w stosunki prywatnoprawne obywateli nowo powstałego państwa radzieckiego, wprost wskazując, że *corpus juris romani* (pisownia oryginalna) należy zastąpić radziecką rewolucyjną świadomością prawną⁹. W takiej sytuacji nowe władze nie widziały miejsca dla prawa rzymskiego na uczelniach radzieckich, co doprowadziło do wykreślenia tego przedmiotu z planu studiów. Kolejne lata przyniosły całkowitą marginalizację badań nad prawem rzymskim. Sytuacja uległa zmianie po Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej (1941–1945), po której prawo rzymskie jako przedmiot zostało przywrócone na uniwersytetach w Moskwie, Leningradzie i Kijowie¹⁰. Wówczas (w 1948 r.) został również wydany podręcznik I. Nowickiego *Rzymskie prawo prywatne*, stanowiący do dziś podstawę nauczania prawa rzymskiego w Rosji. Pomimo przywrócenia przedmiotu na studiach prawniczych, w podręczniku tym wprost wskazano, że prawo rzymskie dla *юриста-марксиста* nie mogło stanowić żadnej *ratio scripta*. Wynikało to z przekonania, że prawo stanowi jedynie nadbudowę nad ustrojem gospodarczym danego społeczeństwa, w zależności od etapu jego rozwoju. Skoro socjalistyczny ustrój gospodarczy całkowicie odcina się od ustroju niewolniczego właściwego dla społeczeństwa rzymskiego, to przez to prawo rzymskie nie może służyć dla prawnika radzieckiego ani jako przykład, ani jako źródło¹¹. Taka informacja, zawarta w podręczniku, miała, co oczywiste, charakter czysto doktrynalny. Po 1956 r. w Związku Radzieckim, wraz z nadejściem odwilży, zaczęto tłumaczyć, że znajomość prawa rzymskiego może być przydatna dla radzieckiego prawnika, bowiem stanowi ono podstawę prawa

⁷ Ю.В. Лабовская, *К вопросу о преподавании римского права в высших учебных заведениях Российской Федерации*, „Вестник НГУ. Серия: Право” 2012, Т. 8, s. 202.

⁸ W. Wołodkiewicz, *Europa i prawo rzymskie. Szkice z historii europejskiej kultury prawnej*, Warszawa 2009, s. 110.

⁹ „Sąd – rozszerzyć zakres ingerencji państwowej w stosunki prywatnoprawne; rozszerzyć uprawnienie państwa do uchylania prywatnych umów; stosować nie *corpus juris romani* do cywilnych stosunków prywatnych, lecz naszą rewolucyjną świadomością prawną” – tak: W. Lenin, *Dziela*, t. 45, Warszawa 1975, s. 430.

¹⁰ Ю.В. Лабовская, *op. cit.*, s. 202.

¹¹ И.В. Новицкий, *Римское частное право. Учебник*, Москва 2017, s. 8–9. Opisana myśl autora została wyrażona w pierwszym wydaniu podręcznika.

państw burżuazyjnych¹². Uważano też, że prawnik radziecki powinien posługiwać się łacińską terminologią prawniczą. Pomimo zmiany podejścia, prawo rzymskie w latach 1964–1990 nie było przedmiotem obowiązkowym i jego nauczanie było uzależnione od władz danego wydziału¹³.

Po rozpadzie Związku Radzieckiego w Rosji prawo rzymskie nadal utrzymało swój status przedmiotu fakultatywnego na studiach prawniczych, aż do 1994 r., kiedy zostało zaliczone do przedmiotów obowiązkowych. W tym czasie na Uniwersytecie Państwowym im. M.W. Łomonosowa w Moskwie powstało w 1996 r. Centrum Studiów nad Prawem Rzymskim *CENTRVM IVRIS ROMANI INVESTIGANDI* (Центр изучения римского права), którego podstawowym statutowym celem jest tworzenie warunków do odradzania nauki i nauczania prawa rzymskiego w Rosji przy jednoczesnym opracowywaniu wskazówek metodycznych dla kadry nauczającej prawa rzymskiego¹⁴. Na uwagę zasługuje też działalność przy Instytucie Historii Ogólnej Rosyjskiej Akademii Nauk (Институт всеобщей истории Российской академии наук) *COLLEGIVM IVRIS ROMANI „COPANELLO” OMNIBVS GENTIBVS CONSTITVTVM*, która bierze udział w organizowaniu międzynarodowych seminariów naukowych *Римское Право и Современность* (*Diritto Romano e Attualità*), przy ścisłej współpracy z europejskimi romanistami, w tym z Polski¹⁵.

III.

Obecnie studia prawnicze w Rosji są prowadzone pod nazwą *юриспруденция* na dwóch stopniach: licencjackim (*уровень бакалавриата*) i magisterskim (*уровень магистратуры*)¹⁶. Studia licencjackie trwają 4 lata i są regulowane rozporządzeniem Ministra Oświaty i Nauki Federacji Rosyjskiej z dnia 4 maja 2010 r.¹⁷; do zakończenia studiów konieczne jest uzyskanie 240 punktów *ЗЕТ*¹⁸. Studia magisterskie trwają 2 lata i są regulowane rozporządzeniem

¹² W. Wołodkiewicz, *Europa i prawo rzymskie...*, s. 111.

¹³ Ю.В. Лабовская, *op. cit.*, s. 202.

¹⁴ Устав фонда Центр Изучения Римского Права утвержден собранием учредителей протокол № 1 от 23 октября 1996 г.

¹⁵ O seminariach por. <http://igh.ru/pages/COLLEGIVM> [dostęp: 20.02.2018].

¹⁶ O studiach wyższych w Federacji Rosyjskiej por. В. Байденко, *Компетенции в профессиональном образовании (к освоению компетентностного подхода)*, „Высшее образование в России” 2004, № 11, s. 3–13; Э. Зеер, Э. Сыманюк, *Компетентностный подход к модернизации профессионального образования*, „Высшее образование в России” 2005, № 4, s. 23–30.

¹⁷ Приказ от 4 мая 2010 г. N 464 об утверждении и введении в действие федерального государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования по направлению подготовки 030900 юриспруденция (квалификация (степень) „бакалавр”). (Собрание законодательства Российской Федерации 2010 г. N 17337).

¹⁸ Rosyjskie punkty *ЗЕТ* (*Зачётная единица трудоёмкости*) są odpowiednikami punktów ECTS, znanych w systemie bolońskim. O szansach na wprowadzenie systemu bolońskiego w Rosji

Ministra Oświaty i Nauki Federacji Rosyjskiej z dnia 14 grudnia 2010 r.¹⁹; do zakończenia studiów konieczne jest uzyskanie 120 punktów *ZIET*. Podstawowy program studiów jest realizowany na poziomie licencjackim; studia magisterskie są studiami specjalistycznymi. Podstawowe przedmioty są realizowane w ramach studiów licencjackich. Wraz z wejściem w życie rozporządzenia Ministra Oświaty i Nauki Federacji Rosyjskiej z dnia 4 maja 2010 r. o studiach licencjackich na kierunku prawo, przedmiot prawo rzymskie został wyłączony z listy prawniczych przedmiotów obowiązkowych. Do takich przedmiotów natomiast należą: *теория государства и права* (teoria państwa i prawa), *история отечественного государства и права* (historia państwa i prawa krajowego), *история государства и права зарубежных стран* (historia państwa i prawa państw zagranicznych), *конституционное право* (prawo konstytucyjne), *административное право* (prawo administracyjne), *гражданское право* (prawo cywilne), *гражданский процесс* (proces cywilny), *арбитражный процесс* (proces arbitrażowy), *трудовое право* (prawo pracy), *уголовное право* (prawo karne), *уголовный процесс* (proces karny), *экологическое право* (prawo ochrony środowiska), *земельное право* (prawo rzeczowe), *финансовое право* (prawo finansowe), *налоговое право* (prawo podatkowe), *предпринимательское право* (prawo gospodarcze), *международное право* (prawo międzynarodowe publiczne), *международное частное право* (prawo międzynarodowe prywatne), *криминалистика* (kryminalistyka), *право социального обеспечения* (prawo ubezpieczeń społecznych).

Wykluczenie prawa rzymskiego z programu przedmiotów obowiązkowych spotkało się z krytyką środowisk naukowych, ze wskazaniem, że ten krok przyniesie jedynie szkodę procesowi nauczania, ponieważ pełna edukacja prawnicza nie jest możliwa bez prawa rzymskiego²⁰. Krytyka ta została dokonana po uwzględnieniu kompetencji, jakie – zgodnie z założeniami ministerialnymi – winien posiadać absolwent studiów prawniczych²¹, ze szczególnym wskazaniem na

por. С. Смирнов, *Болонский процесс: перспективы развития в России*, „Высшее образование в России” 2004, № 1, s. 43–51.

¹⁹ Приказ от 14 декабря 2010 г. № 1763 об утверждении и введении в действие федерального государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования по направлению подготовки 030900 юриспруденция (квалификация (степень) „магистр”). (Собрание законодательства Российской Федерации 2010 г. N 19648).

²⁰ Ю.В. Лабовская, *op. cit.*, s. 201.

²¹ „Выпускник должен обладать следующими общекультурными компетенциями (ОК): осознает социальную значимость своей будущей профессии, обладает достаточным уровнем профессионального правосознания (ОК-1); способен добросовестно исполнять профессиональные обязанности, соблюдать принципы этики юриста (ОК-2); владеет культурой мышления, способен к обобщению, анализу, восприятию информации, постановке цели и выбору путей ее достижения (ОК-3); способен логически верно, аргументированно и ясно строить устную и письменную речь (ОК-4); обладает культурой поведения, готов

to, że bez podstaw prawa rzymskiego nie sposób przygotować przyszłych prawników do logicznego argumentowania i przedstawiania swoich racji²². Z chwilą zdegradowania prawa rzymskiego do rangi przedmiotu fakultatywnego, jego organizacja i nauczanie pozostają w wyłącznej gestii ośrodków naukowych. W dalszej części opracowania opisano główne założenia poszczególnych rosyjskich ośrodków akademickich względem prawa rzymskiego²³.

IV.

Niniejsze opracowanie należy zacząć od ośrodka, który jako pierwszy w historii rosyjskiego szkolnictwa wyższego zaczął nauczać prawo rzymskie – jest nim Moskiewski Uniwersytet Państwowy im. M.W. Łomonosowa (*Московский Государственный Университет имени М.В. Ломоносова*), składający się z 15 instytutów badawczych i 43 wydziałów, na których uczy się około 40 tys. studentów. To jeden z najstarszych (założony w 1755 r.) i największych rosyjskich uniwersytetów. Zajmuje obecnie pierwsze miejsce w rankingach ogólnokrajowych. Na Wydziale Prawa (*Юридический факультет*) prawo rzymskie jest nauczane w ramach Katedry Prawa Cywilnego (*Кафедра Гражданского Права*) pod nazwą *римское частное право* i jest realizowane na I roku studiów. Przedmiot jest prowadzony wyłącznie w formie wykładu i kończy się egzaminem. Za zaliczenie przedmiotu student otrzymuje 3 punkty *ЗЕТ*. Jak wynika z sylabusu (*программа*)²⁴, prawo rzymskie jest zaliczane do podstawowe-

к кооперации с коллегами, работе в коллективе (ОК-5); имеет нетерпимое отношение к коррупционному поведению, уважительно относится к праву и закону (ОК-6); стремится к саморазвитию, повышению своей квалификации и мастерства (ОК-7); способен использовать основные положения и методы социальных, гуманитарных и экономических наук при решении социальных и профессиональных задач (ОК-8); способен анализировать социально значимые проблемы и процессы (ОК-9); способен понимать сущность и значение информации в развитии современного информационного общества, сознавать опасности и угрозы, возникающие в этом процессе, соблюдать основные требования информационной безопасности, в том числе защиты государственной тайны (ОК-10); владеет основными методами, способами и средствами получения, хранения, переработки информации, имеет навыки работы с компьютером как средством управления информацией (ОК-11); способен работать с информацией в глобальных компьютерных сетях (ОК-12); владеет необходимыми навыками профессионального общения на иностранном языке (ОК-13)²⁵.

²² O kompetencjach, jakie powinien posiadać absolwent studiów prawniczych, zob. E.P. Кас-тель, *Историко-юридические исследования Российского и зарубежных государств: межвузовский сборник научных трудов*, Екатеринбург 1998.

²³ Zob. także: W.J. Kosior, *Prawo rzymskie za Uralem*, [w:] *Prawo azjatyckie z perspektywy europejskiej*, red. M. Stępień, R. Łukasiewicz, Toruń 2018, s. 225–238.

²⁴ Програма Римское частное право Рекомендується для направлення підготовки спеціальності 030900 «Юриспруденція» (вказуються код і найменування напрямлення(ий) підготовки (спеціальності (ей)) Кваліфікації (ступені) випускника бакалавр (вказується кваліфікація (ступень) випускника в відповідності з ФГОС), Москва 2013. Sylabusy

go kompleksu dyscyplin nauczanych w ramach studiów prawniczych na tym wydziale²⁵. Zaleceniem jest, aby wykłady z prawa rzymskiego były poprzedzone zajęciami z teorii i historii państwa i prawa²⁶. Zgodnie z założeniami prawo rzymskie stanowi podstawę do dalszej nauki takich przedmiotów, jak prawo cywilne²⁷, proces cywilny oraz prawo rodzinne²⁸. W programie studiów prawo rzymskie uznano za fundamentalną dziedzinę, z którą każdy student prawa powinien się wszechstronnie zapoznać z uwagi na to, że przybliży wiedzę z zakresu historii tworzenia i stosowania prawa oraz wprowadza studenta w podstawowe instytucje i kategorie z zakresu cywilistyki²⁹. Podstawowym celem nauki przedmiotu jest zapoznanie studentów z głównymi instytucjami rzymskiego prawa prywatnego oraz z wpływem prawa rzymskiego na współczesne prawo cywilne. W programie przewidziano 64 godziny wykładów na realizację materiału. Zostały one podzielone na 12 tematów: *Введение в римское частное право* (Wprowadzenie do prawa rzymskiego, 4 godz.), *Источники римского права* (Źródła prawa rzymskiego, 4 godz.), *Учение об исках* (Proces rzymski, 8 godz.), *Учение о лицах* (Prawo osobowe, 6 godz.), *Семейные правоотношения* (Prawo rodzinne, 4 godz.), *Вещные права – право собственности и владение* (Prawo rzeczowe – posiadanie i własność, 8 godz.), *Права на чужие вещи* (Prawa na rzeczach cudzych, 6 godz.), *Наследственное право* (Prawo spadkowe, 6 godz.), *Общие положения об обязательствах и договорах* (Część ogólna zobowiązań, 6 godz.), *Отдельные виды договоров* (Część szczególna zobowiązań, 8 godz.), *Обязательства из деликтов* (Zobowiązania z deliktów, 2 godz.), *Обязательства как бы из договоров и как бы из деликтов* (Zobowiązania jak gdyby z deliktów i jak gdyby z kontraktów, 2 godz.). Zalecany podręcznik: И.В. Новицкий, *Римское право*.

oraz inne dokumenty uczelni, niezbędne do opracowania niniejszego artykułu, zostały udostępnione autorowi przez pracowników poszczególnych wydziałów i instytutów.

²⁵ „Дисциплина «Римское частное право» входит в базовый комплекс общепрофессионального цикла дисциплин ФГОС ВПО по направлению «Юриспруденция»”.

²⁶ „Для ее освоения требуются знания ранее изученных дисциплин «Теория государства и права», «История государства и права»”.

²⁷ О роли права римского в наuczaniu prawa cywilnego w Rosji por. Г.Ф. Шершеневич, *Наука гражданского права в России*, Москва 2016.

²⁸ „На базе изучения римского частного права строится последующее изучение дисциплины «Гражданское право», в определенной мере – дисциплин «Гражданский процесс», «Семейное право»”.

²⁹ „Римское частное право является одной из базовых, фундаментальных юридических (профессиональных) дисциплин, в ходе изучения которой студент глубоко знакомится с историей развития законодательства и практики его применения, с основными институтами и категориями гражданского, семейного и гражданского процессуального права, а также с тенденциями законодательного развития, приобретая при этом важнейшие профессиональные навыки”.

Drugim ważnym ośrodkiem dla nauczania prawa rzymskiego jest Petersburski Uniwersytet Państwowy (*Санкт-Петербургский Государственный Университет*), również należący do wiodących uniwersytetów w kraju, składający się z 24 wydziałów, na których uczy się około 30 tys. studentów. Na Wydziale Prawa (*Юридический факультет*) prawo rzymskie jest nauczane w ramach Katedry Prawa Cywilnego (*Кафедра Гражданского Права*) pod nazwą *римское право* na I roku studiów. Przedmiot jest prowadzony wyłącznie w formie wykładu i kończy się egzaminem. Za jego zaliczenie student otrzymuje 5 punktów *ЗЕТ*. Jak wynika z sylabusu (*рабочая программа*)³⁰, prawo rzymskie jest traktowane jako dyscyplina ogólnozawodowa. Przed rozpoczęciem zajęć studenci powinni ukończyć wykłady z teorii państwa i prawa, powszechnej historii państwa i prawa oraz języka łacińskiego. Prawo rzymskie uznano za podstawę do dalszej nauki prawa i procesu cywilnego³¹. Za cel nauczania prawa rzymskiego na petersburskim Wydziale Prawa przyjęto ukazanie studentom wpływu, jaki wywarło ono na ukształtowanie się współczesnych systemów prawnych. Student powinien znać podstawowe instytucje i źródła prawa rzymskiego oraz przyczyny i etapy jego recepcji w Europie. Powinien również umieć wskazać podobieństwa i różnice między instytucjami prawa rzymskiego a rozwiązaniami obowiązującymi we współczesnych systemach prawnych obecnie i w przeszłości. Dodatkowo zajęcia z prawa rzymskiego mają na celu wskazanie jego oddziaływania na formowanie systemu prawnego Rosji³². W programie przewidziano 50 godzin na realizację materiału wyłącznie w formie wykładów. Zostały one podzielone na 14 tematów: *Предмет римского частного права* (Przedmiot rzymskiego prawa prywatnego, 2 godz.), *Источники римского частного права* (Źródła rzymskiego prawa prywatnego, 2 godz.), *Римский гражданский процесс* (Rzymski proces cywilny, 4 godz.), *Лица* (Prawo osobowe, 4 godz.), *Семейное*

³⁰ Рабочая Программа Учебной Дисциплины «Римское Право» основной образовательной программы высшего профессионального образования «Юриспруденция», Санкт-Петербург 2011.

³¹ „Место дисциплины в профессиональной подготовке выпускника: Дисциплина «Римское право» является общепрофессиональной дисциплиной. Она базируется на знаниях, полученных студентами при изучении курсов теории государства и права, истории государства и права зарубежных стран, латинского языка, является основой для изучения отраслевых дисциплин: гражданского права и гражданско-процессуального права”.

³² „Цели изучения дисциплины: Изучение римского частного права и его влияния на современные правовые системы в историческом и структурно-логическом аспектах. Задачи дисциплины: Изучение возникновения и эволюции источников и институтов римского частного права; Изучение и понимание основных институтов римского частного права; Понимание сути и причин рецепции римского права и ее этапов; Выявление общего и особенного в римском частном праве и современном гражданском праве; Сравнительный анализ институтов римского частного права и их функциональных аналогов в иных правовых системах прошлого и настоящего; Анализ влияния римского права на правовые системы современности, в том числе на гражданское право современной России”.

право (Prawo rodzinne, 2 godz.), *Объекты римского частного права* (Rzeczy rzymskiego prawa prywatnego, 2 godz.), *Понятие владения* (Pojęcie władztwa, 2 godz.), *Понятие права собственности* (Pojęcie prawa własności, 4 godz.), *Права на чужие вещи* (Prawa na rzeczy cudzej, 4 godz.), *Общие основания возникновения частных правоотношений* (Czynności prawne, 2 godz.), *Общие положения об обязательствах* (Część ogólna zobowiązań, 2 godz.), *Отдельные виды договоров* (Część szczególna zobowiązań, 10 godz.), *Отдельные виды внедоговорных обязательств* (Zobowiązania bezumowne, 4 godz.), *Наследственное право* (Prawo spadkowe, 4 godz.). Zalecane podręczniki: И.В. Новицкий, *Римское право*; О.С. Иоффе, В.А. Мусин *Основы римского гражданского права*.

W Woroneżu, mieście znajdującym się około 500 km na południe od Moskwy, znajduje się Woroneżski³³ Uniwersytet Państwowy (*Воронежский Государственный Университет*), składający się z 18 wydziałów, na których uczy się około 20 tys. studentów. Na Wydziale Prawa (*Юридический факультет*) prawo rzymskie jest wykładane w ramach Katedry Prawa i Procesu Cywilnego (*Кафедра Гражданского Права и Процесса*) pod nazwą *римское право* na I roku studiów i kończy się egzaminem, a za jego zaliczenie student otrzymuje 2 punkty ЗЕТ. Jak wynika z sylabusu (*рабочая программа*)³⁴, prawo rzymskie zalicza się do przedmiotów tzw. zawodowych. Zajęcia powinny być poprzedzone wykładami z historii starożytnej, w szczególności z historii starożytnego Rzymu. Przedmiot został uznany za podstawę do dalszej nauki prawa cywilnego (części ogólnej i szczególnej), prawa rodzinnego oraz procesu cywilnego³⁵. Podstawowym celem nauczania jest dostarczenie studentom informacji o źródłach i strukturze rzymskiego prawa prywatnego przy jednoczesnym rozwijaniu zainteresowania przedmiotem. W programie przewidziano łącznie 36 godzin na realizację materiału (18 godzin wykładów i 18 godzin ćwiczeń). Wykłady z prawa rzymskiego zostały podzielone na 8 tematów: *Введение в римское частное право* (Wprowadzenie do rzymskiego prawa prywatnego, 2 godz.), *Осуществление и защита частных прав* (Wykonywanie i ochrona praw prywatnych, 2 godz.), *Учение о лицах* (Prawo osobowe, 2 godz.), *Общие положения о вещных правах* (Ogólny zarys prawa rzeczowego, 2 godz.), *Право собственности в рчп* (Prawo własności w rzymskim prawie prywatnym, 2 godz.), *Права на чужие вещи* (Pra-

³³ Można również spotkać tłumaczenie: Woroneski Uniwersytet Państwowy.

³⁴ Рабочая Программа Учебной Дисциплины БЗ.В.Од.2 Римское право, Воронеж 2011.

³⁵ „Учебная дисциплина «Римское право» относится к профессиональному циклу; требования к входным знаниям, умениям и компетенциям: слушатели должны иметь общее представление об истории древнего мира, в частности истории древнеримского государства. Данная дисциплина является предшествующей для следующих учебных дисциплин – гражданское право (общая и особенные части), семейное право, гражданское процессуальное право”.

wa na rzeczy cudzej, 2 godz.), *Общие положения об обязательствах* (Ogólny zarys zobowiązań, 4 godz.), *Наследственное право* (Prawo spadkowe, 2 godz.). Inaczej przedstawia się plan ćwiczeń z prawa rzymskiego, który został podzielony na 11 tematów: *Введение в римское частное право* (Wprowadzenie do rzymskiego prawa prywatnego, 1 godz.), *Источники рчп* (Źródła rzymskiego prawa prywatnego, 1 godz.), *Осуществление и защита частных прав* (Wykonywanie i ochrona praw prywatnych, 2 godz.), *Учение о лицах* (Prawo osobowe, 2 godz.), *Римская семья. Брак* (Rodzina rzymska. Małżeństwo, 1 godz.), *Отношения между родителями и детьми* (Stosunki między rodzicami a dziećmi, 1 godz.), *Общие положения о вещных правах* (Ogólny zarys prawa rzeczowego, 1 godz.), *Право собственности в рчп* (Prawo własności w rzymskim prawie prywatnym, 1 godz.), *Права на чужие вещи* (Prawa na rzeczy cudzej, 2 godz.), *Общие положения об обязательствах* (Ogólny zarys zobowiązań, 4 godz.), *Наследственное право* (Prawo spadkowe, 2 godz.). Zalecane podręczniki: Д.В. Дождев, *Римское частное право. Учебник для вузов*; И.В. Новицкий, *Римское право*.

W Kaliningradzie największym ośrodkiem naukowym jest Bałtycki Uniwersytet Państwowy im. Immanuela Kanta (*Балтийский Федеральный Университет имени Иммануила Канта*), składający się z 11 wydziałów, na których uczy się około 16 tys. studentów. Na Wydziale Prawa (*Юридический факультет*) prawo rzymskie jest wykładane w ramach Katedry Prawa i Procesu Cywilnego (*Кафедра Гражданского Права и Процесса*) pod nazwą *римское право* na I roku studiów. Przedmiot kończy się egzaminem, a za jego zaliczenie student otrzymuje 4 punkty *ЗЕТ*. Jak wynika z sylabusu (*рабочая программа*)³⁶, prawo rzymskie jest zaliczane do przedmiotów zawodowych i ma na celu przygotowanie do zawodu prawnika, który wymaga zarówno wiedzy teoretycznej, jak i umiejętności praktycznych. Wskazano też, że prawo rzymskie to podstawa europejskich systemów prawnych, dlatego stanowi nieodłączny element profesjonalnego kształcenia prawników³⁷. Za cel nauczania przedmiotu przyjęto zaznajomienie studentów z podstawami prawa rzymskiego, które mają wzbudzić u nich szacunek do prawa i wolności obywatelskich. Dodatkowo, zgodnie z założeniami, nauka tego przedmiotu ma służyć poznaniu termino-

³⁶ Рабочая Программа Учебной Дисциплины «Римское Право» для студентов 1 курса очной и заочной форм обучения направления подготовки 030900 Юриспруденция квалификация выпускника «бакалавр», Калининград 2011.

³⁷ „Курс римского права знакомит с историей развития и основами правовой системы Древнего Рима, регулирующей отношения между частными лицами. Правовая система римского государства через посредство средневековых юридических школ легла в основу правовой системы стран континентальной Европы, поэтому является неотъемлемой методологической базой профессионального юридического образования, подготавливающей студентов к более сознательному изучению курса гражданского права, способствуя развитию юридического мышления”.

logii prawa rzymskiego, która jest podstawą współczesnej terminologii prawniczej, oraz porównaniu instytucji rzymskich z tymi, które obecnie obowiązują, co pozwoli na ich lepsze zrozumienie³⁸. W programie przewidziano łącznie 54 godziny zajęć (14 godzin wykładów i 40 godzin ćwiczeń). Wykłady zostały podzielone na 7 tematów: *Введение в римское право* (Wprowadzenie do prawa rzymskiego, 2 godz.), *Понятие, предмет римского частного права, периодизация римской правовой системы* (Pojęcie, przedmiot rzymskiego prawa prywatnego, periodyzacja prawa rzymskiego, 2 godz.), *Источники римского частного права* (Źródła rzymskiego prawa prywatnego, 2 godz.), *Общие положения об обязательственном праве* (Ogólny zarys zobowiązań, 2 godz.), *Отдельные виды обязательств* (Część szczególna zobowiązań, 2 godz.), *Семейно-правовые отношения* (Prawo rodzinne, 2 godz.), *Наследственное право* (Prawo spadkowe, 2 godz.). Bardziej rozbudowane dydaktycznie są ćwiczenia z prawa rzymskiego podzielone na 9 tematów: *Понятие, предмет римского частного права. Периодизация римской правовой системы* (Pojęcie, przedmiot rzymskiego prawa prywatnego. Periodyzacja prawa rzymskiego, 2 godz.), *Источники римского частного права* (Źródła rzymskiego prawa prywatnego, 2 godz.), *Защита гражданских прав, гражданский процесс* (Ochrona praw prywatnych, proces cywilny, 4 godz.), *лица* (Prawo osobowe, 4 godz.), *Вещные права* (Prawo rzeczowe, 8 godz.), *Общие положения об обязательственном праве* (Ogólny zarys zobowiązań, 6 godz.), *Отдельные виды обязательств* (Część szczególna zobowiązań, 6 godz.), *Семейно-правовые отношения* (Prawo rodzinne, 4 godz.), *Наследственное право* (Prawo spadkowe, 4 godz.). Zalecane podręczniki: И.В. Гетьман-Павлова, *Практикум по римскому частному праву*; И.Б. Новицкий, *Римское право*.

Jednym z najstarszych rosyjskich uniwersytetów, założonym w 1804 r., jest Kazański (Nadwołżański) Uniwersytet Państwowy (*Казанский [Приволжский] Федеральный Университет*), składający się z 28 wydziałów, na których stu-

³⁸ „Настоящая программа разработана на основе ФГОС ВПО по направлению подготовки 030900 юриспруденция (квалификация (степень) «бакалавр»). Курс «Римское право» изучают студенты в 1 (первом) семестре и рассчитан он на подготовку профессиональных юристов, для которых требуются как теоретические знания, так и практические навыки. Курс отнесен к обязательному компоненту, входящему в вариативную (определяемую вузом) часть профессионального цикла учебных дисциплин. Цели дисциплины: овладение необходимыми компетенциями, умениями в сфере знаний о римском праве; выработка у студентов уважения к закону, правам и свободам личности, социальным ценностям правового государства. Задачи дисциплины: обучение студентов пониманию сущности и социальной значимости профессии юриста с учетом социальной направленности римского права; изучение студентами основ римского права, его принципов и основных норм и институтов; обучение студентов терминологии римского права, являющейся основой юридического языка; анализ теоретических проблем римского права; проведение сравнения положений римского права и современного гражданского права для выявления правопреемства и лучшего понимания положения современного гражданского законодательства”.

duje około 30 tys. studentów. Na Wydziale Prawa (*Юридический факультет*), w ramach Katedry Prawa Cywilnego i Gospodarczego (*Кафедра Гражданского и Предпринимательского Права*), są prowadzone zajęcia z prawa rzymskiego. Przedmiot pod nazwą *римское право* jest wykładany na I roku studiów. Kończy się egzaminem, a za jego zaliczenie student otrzymuje 3 punkty *ЗЕТ*. Jak wynika z sylabusu (*рабочая программа*)³⁹, prawo rzymskie zostało zaliczone do przedmiotów zawodowych⁴⁰. Na szczególną uwagę zasługuje to, w jaki sposób w programie ujęto walory prawa rzymskiego. Otóż wprost wskazano, że prawo rzymskie jest największym osiągnięciem przeszłości i stanowi przykład doskonałej spójności teorii i praktyki prawa. W sylabusie podkreśla się znaczenie nauki prawa rzymskiego, ponieważ jest to element łączący starożytność, średniowiecze i współczesność, będący podstawą europejskich systemów prawnych. Prawo rzymskie jest pojmowane jako niezbędny element nowoczesnego kształcenia zawodowego prawnika, gdyż rozwija umiejętność jasnego i logicznego rozumowania oraz wykładni prawnej. Dodatkowo jest jednym z najważniejszych elementów światowej kultury, którego zapomnienie i utrata miałyby negatywny wpływ na obecne i przyszłe pokolenia⁴¹. W programie zwraca się również uwagę na rolę, jaką odgrywa prawo rzymskie we współczesnym prawie rosyjskim, ze wskazaniem, że Federacja Rosyjska recypowała wiele rozwiązań rzymskich⁴². Doda-

³⁹ Программа дисциплины, Римское право БЗ.В.2, Казань 2014.

⁴⁰ „Дисциплина «Римское право» входит вариативную часть профессионального цикла”.

⁴¹ „Римское право – одно из величайших достижений прошлого. Под термином «римское право» понимается правовой порядок, существовавший в римском государстве от основания Рима (753 или 754 г.г. до н.э.) до смерти императора Юстиниана (565 г. н.э.). По внутреннему совершенству, последовательности и законченности теоретической мысли и практической разработки оно может быть лучшим введением в теорию права, и, в первую очередь, в теорию гражданского права. Признано, что в праве других государств нет такого большого количества проверенных долгим опытом правовых норм и конструкций как в римском, его универсальность – это закономерное следствие исторического развития Рима. Необходимость в познании римского права, изучения его институтов для юристов различных стран никогда не ставилась под сомнение, поскольку оно явилось связующим звеном правовой мысли Древнего мира, средневековья и Нового времени, послужило основой для развития большинства западноевропейских правовых систем. Возрастающий интерес к римскому праву вполне объясним – без его знания трудно постичь логику юридического мышления, изучать отрасли современного права. Оно является необходимой составляющей профессионального образования современного квалифицированного юриста, средство повышения его общего образования. Римское право, отличающееся четкостью определений, хорошей юридической техникой, помогает современному юристу в приобретении навыков четкого отграничения и формулирования юридических категорий. При этом общее значение римского права не исчерпывается его вкладом в совершенствование навыков юридического мышления. Римское право – это один из важнейших элементов мировой культуры, забвение и утрата которых отрицательно сказалось бы на культурном уровне живущих и будущих поколений”.

⁴² „В настоящее время существенно возрастает влияние римского права на гражданское право Российской Федерации и отечественную цивилистику в целом в связи с реформирова-

no również, że prawo rzymskie bazuje na wykładach z teorii państwa i prawa oraz historii państwa i prawa państw zagranicznych, ponadto stanowi podstawę do dalszej nauki prawa cywilnego, gospodarczego, rodzinnego, spadkowego, pracy, ochrony środowiska, karnego oraz procesu cywilnego⁴³. Na realizację materiału przewidziano łącznie 42 godziny (16 godzin wykładów i 26 godzin ćwiczeń). Wykłady i ćwiczenia zostały podzielone na 12 analogicznych tematów: *Понятие и предмет римского права* (Pojęcie i przedmiot prawa rzymskiego, 1 i 2 godz.⁴⁴), *Источники римского права* (Źródła prawa rzymskiego, 1 i 2 godz.), *Лица* (Prawo osobowe, 1 i 2 godz.), *Семейные правоотношения* (Prawo rodzinne, 1 i 2 godz.), *Осуществление и защита гражданских прав* (Wykonywanie i ochrona praw prywatnych, 4 i 4 godz.), *Права на вещи* (Prawo rzeczowe, 2 i 4 godz.), *Общее учение об обязательстве. Отдельные виды обязательств* (Ogólny zarys zobowiązań. Część szczególna zobowiązań, 2 i 2 godz.), *Обязательства из контрактов* (Zobowiązania z kontraktów, 1 i 2 godz.), *Обязательства из деликтов* (Zobowiązania z deliktów, 1 i 2 godz.), *Обязательства как бы из договора* (Zobowiązania jak gdyby z kontraktów, 1 i 1 godz.), *Обязательства как бы из деликта* (Zobowiązania jak gdyby z deliktów, 1 i 1 godz.), *Наследственное право* (Prawo spadkowe, 2 i 2 godz.). Zalecane podręczniki: О.А. Кудинов, *Римское право: Схемы и комментарии*; Д.В. Дождев, *Римское частное право: Учебник*.

Prawo rzymskie w Rosji dotarło również do subarktycznego Archangielska. W mieście tym znajduje się Północny (Arktyczny) Uniwersytet Federalny im. М.В. Ломоносова (*Северный [Арктический] Федеральный Университет имени М.В. Ломоносова*), składający się z 15 instytutów, na których kształcą się około 18 tys. studentów. W Instytucie Prawa (*Юридический институт*) prawo rzymskie jest wykładane w ramach Katedry Teorii i Historii Państwa i Prawa (*Кафедра Теории и Истории Государства и Права*). Przedmiot pod nazwą *римское право* jest wykładany na I roku studiów i kończy się egzaminem. Za jego zaliczenie student nie otrzymuje żadnych punktów ЗЕТ. Jak wynika z sylabusu (*учебно-методический комплекс по дисциплине*)⁴⁵, poprzez wykłady z prawa rzymskiego u studentów należy stworzyć obraz tego, że jest ono podstawą wie-

нием гражданского законодательства, в соответствии с принятой Концепцией развития гражданского законодательства РФ, которая рецептировала многие институты римского частного права”.

⁴³ „Изучение Римского права необходимо для успешного освоения таких дисциплин как: «Гражданское право»; «Предпринимательское право»; «Семейное право»; «Наследственное право»; «Гражданский процесс»; «Трудовое право»; «Земельное право»; «Уголовное право»”.

⁴⁴ Pierwsza liczba odnosi się do godzin wykładów, druga – do ćwiczeń.

⁴⁵ Учебно-методический комплекс по дисциплине «Римское право» для направления 030900.62 – «Юриспруденция», Архангельск 2012.

lu współczesnych systemów prawnych i terminów prawniczych. W programie wskazano, że prawo rzymskie przekroczyło swoją epokę i stało się fenomenem na skalę światową, dlatego powinno być znane każdemu wykształconemu prawnikowi. Prawo rzymskie stanowi przygotowanie do prawa cywilnego⁴⁶. Na realizację materiału przewidziano łącznie 46 godzin (30 godzin wykładów i 16 godzin ćwiczeń). Tematycznie materiał został podzielony na 12 tematów, przy czym 9 tematów jest poświęconych rzymskiemu prawu prywatnemu (*частное право*), a 3 – rzymskiemu prawu publicznemu (*публичное право*). W przypadku wykładów podział ten prezentuje się następująco: *Введение* (Wstęp, 1 godz.); z prawa prywatnego: *Источники римского права* (Źródła prawa rzymskiego, 1 godz.), *Осуществление и защита прав* (Wykonywanie i ochrona praw prywatnych, 2 godz.), *Учение о лицах* (Prawo osobowe, 2 godz.), *Семейное право* (Prawo rodzinne, 2 godz.), *Наследственное право* (Prawo spadkowe, 2 godz.), *Права на вещи* (Prawo rzeczowe, 4 godz.), *Обязательственное право* (Zobowiązania, 2 godz.), *Договоры* (Umowy, 6 godz.), *Деликтные обязательства* (Zobowiązania z deliktów, 2 godz.); z prawa publicznego: *Государственное устройство* (Ustrój państwa, 2 godz.), *Уголовное право и судопроизводство* (Prawo i postępowanie karne, 2 godz.), *Реституция римского права* (Restytucja prawa rzymskiego, 2 godz.). W przypadku ćwiczeń tematyka jest okrojona, ponieważ zajęcia są prowadzone tylko z prawa prywatnego z następujących tematów: *Осуществление и защита прав* (Wykonywanie i ochrona praw prywatnych, 2 godz.), *Учение о лицах* (Prawo osobowe, 2 godz.), *Семейное право* (Prawo rodzinne, 2 godz.), *Наследственное право* (Prawo spadkowe, 2 godz.), *Права на вещи* (Prawo rzeczowe, 2 godz.), *Обязательственное право* (Zobowiązania, 2 godz.), *Договоры* (Umowy, 3 godz.), *Деликтные обязательства* (Zobowiązania z deliktów, 1 godz.). Zalecane podręczniki: Д.В. Дождев, *Римское частное право: Учебник для вузов*; А.И. Косарев, *Римское право*; И.Б. Новицкий, *Римское право*.

⁴⁶ «Римское право изучается на I курсе дневного и заочного отделений. Цель изучения римского права – создать у студентов наиболее полное представление о том, что римское право лежит в основе многих институтов современного права, раскрыть основные понятия римского права и его значение для современной юриспруденции. Задачи курса: раскрыть предмет римского права, его основные понятия, терминологию, закономерности развития; содействовать пониманию роли римского права в курсе юридических наук; подготовить студентов к изучению современных юридических наук, освоению гражданского права. Римское право создавалось на протяжении длительного периода времени (более 1000 лет), постоянно совершенствуясь и достигая высокого уровня развития, создало основные понятия и правовые институты юриспруденции. Оно давно перешагнуло за рамки своей эпохи и превратилось в явление всемирно-исторического значения. Поэтому римское право было воспринято государствами Европы, а затем и другими странами и по сей день лежит в основе многих институтов современного права. Вот почему оно должно быть знакомо каждому образованному юристу».

Na wschód od stolicy, w Czelabińsku, swoją siedzibę ma Południowo-Uralski Uniwersytet Państwowy (*Южно-Уральский Государственный Университет*), składający się z 9 instytutów, 3 wyższych szkół, 2 wydziałów i 13 filii, na których łącznie uczy się około 56 tys. studentów. Prawo rzymskie jest wykładane w Instytucie Prawa (*Юридический институт*), w ramach Katedry Prawa i Postępowania Cywilnego (*Кафедра Гражданского Права и Гражданского Судопроизводства*), pod nazwą *римское право* na I roku studiów i kończy się egzaminem, za zaliczenie którego student otrzymuje 3 punkty *ЗЕТ*. Jak wynika z sylabusu (*рабочая программа*)⁴⁷, prawo rzymskie zostało zaliczone do przedmiotów zawodowych. Przed rozpoczęciem zajęć studenci winni mieć za sobą wykłady z teorii państwa i prawa, tak aby swobodnie posługiwali się fachową terminologią. Zgodnie z założeniem programowym prawo rzymskie ma służyć jako baza do dalszej nauki prawa i postępowania cywilnego oray historii doktryn polityczno-prawnych i komparatystyki prawniczej⁴⁸. Na realizację materiału przewidziano 54 godziny (36 godzin wykładów i 18 godzin ćwiczeń). Materiał został podzielony na 6 tematów wspólnych dla wykładów i ćwiczeń, jedyną różnicą jest liczba godzin. Tematy są następujące: *Предмет, система и источники римского права* (Przedmiot, systematyka i źródła prawa rzymskiego, 4 i 2 godz.⁴⁹), *Статус лиц в римском праве* (Status osób w prawie rzymskim, 8 i 4 godz.), *Римское наследственное право* (Rzymskie prawo spadkowe, 4 i 2 godz.), *Вещное право* (Prawo rzeczowe, 8 i 2 godz.), *Обязательства и договоры в римском праве* (Zobowiązania i kontrakty w prawie rzymskim, 10 i 4 godz.), *Судопроизводство по искам частного права* (Prawo procesowe, 2 i 4 godz.). Zalecane podręczniki: Д.В. Дождев, *Римское частное право: учебник для вузов*; И.Б. Новицкий, *Римское право*.

W Nowosybirsku znajduje się Nowosybirski Uniwersytet Państwowy (*Новосибирский Государственный Университет*), składający się z 9 wydzia-

⁴⁷ Рабочая Программа, Римское право, Основная образовательная программа 030900 «Юриспруденция», Челябинск 2012.

⁴⁸ «Учебная дисциплина «Римское право» относится к Профессиональному циклу (Б.3.) вариативной части (В.3.01) ООП подготовки бакалавров по направлению 030900. Её изучение базируется на знаниях, полученных студентами в рамках курсов «История государства и права зарубежных стран», «Теория государства и права». Студент до начала изучения дисциплины должен знать основные этапы развития мировой истории и культуры, положения, категории и методы комплекса гуманитарных и социально-экономических дисциплин, изучаемых в рамках программ среднего общего образования. Освоение дисциплины «Римское право» происходит при одновременном изучении аналогичных институтов в курсе дисциплины «Теория государства и права», поэтому студент должен в необходимых пределах использовать теоретические положения и понятийный аппарат государствоведения и правоведения. Обращение к содержанию дисциплины «Римское право» целесообразно в дальнейшем при изучении таких юридических дисциплин, как «Гражданское право», «Гражданское процессуальное право», при освоении программы подготовки магистров («История политических и правовых учений», «Сравнительное правоведение»)⁴⁹.

⁴⁹ Pierwsza liczba odnosi się do godzin wykładów, druga – do ćwiczeń.

łów, na których łącznie kształcą się około 6 tys. studentów. Prawo rzymskie jest wykładane na Wydziale Prawa (*Юридический факультет*), w ramach Katedry Prawa Międzynarodowego (*Кафедра Международного Права*), pod nazwą *римское право* na I roku studiów i kończy się egzaminem, za zaliczenie którego student otrzymuje 3 punkty *ЗЕТ*. Jak wynika z sylabusu (*учебно-методический комплекс*)⁵⁰, prawo rzymskie stanowi podstawę metodologiczną profesjonalnej edukacji prawniczej i jest wprowadzeniem do teorii prawa oraz prawa cywilnego, przez co wpływa na zdolność logicznego myślenia studentów. Zgodnie z założeniami prawo rzymskie przejawia ścisły związek ze współczesnym prawem cywilnym, rodzinnym, międzynarodowym i gospodarczym. W sylabusie w ciekawy sposób ujęto też wymiar prawa rzymskiego, nie tylko wskazując na jego wpływ na obecne systemy prawne, ale też dodając, że nauka tej dyscypliny wpływa na ogólny poziom kultury⁵¹. Na realizację przedmiotu przewidziano aż 80 godzin (32 godziny wykładów i 48 godzin ćwiczeń). Materiał został podzielony na 16 tematów wspólnych dla wykładów i ćwiczeń z jedyną różnicą w liczbie godzin dydaktycznych. Tematy przedstawiają się następująco: *Предмет и значение курса „римское право”* (Przedmiot i znaczenie kursu „prawo rzymskie”, 2 i 2 godz.⁵²), *Система и источники римского частного права* (Systematyka i źródła rzymskiego prawa prywatnego, 2 i 2 godz.), *Осуществление и защита нарушенных прав в Древнем Риме* (Wykonywanie i ochrona praw prywatnych w starożytnym Rzymie, 2 i 4 godz.), *Лица* (Prawo osobowe, 2 i 2 godz.), *Семейно-правовые*

⁵⁰ Римское право учебно-методический комплекс для студентов 1 курса, обучающихся по направлению подготовки 030900 «Юриспруденция» (квалификация (степень) «бакалавр»), Новосибирск 2014.

⁵¹ «Дисциплина «Римское право» в системе высшего юридического образования - важная составляющая учебных планов всех высших учебных заведений, обеспечивающих подготовку будущих юристов. Она представляет собой методологическую основу профессионального юридического образования и является введением в теорию права и в курс современного гражданского права, способствуя развитию юридического мышления обучающихся. В соответствии с Федеральным государственным образовательным стандартом Высшего профессионального образования и учебным планом юридического факультета Новосибирского государственного университета курс «Римское право» входит в вариативную часть общепрофессионального цикла дисциплин ФГОС ВПО по направлению 030900 «Юриспруденция» (квалификация (степень) «бакалавр») и изучается на 2 курсе. Преподавание дисциплины «Римское право» базируется на компетенциях, полученных при изучении курсов теории права и государства, истории государства и права. Римское право имеет тесную связь с гражданским и семейным правом, гражданским и арбитражным процессом, международным частным и российским предпринимательским правом, а также со специальными юридическими дисциплинами. Такая взаимосвязь является важным условием повышения качества юридического образования, эффективности преподавания правовых дисциплин, актуализации и результативности научных исследований в сфере юриспруденции. Особая роль и практическая значимость римского права обусловлены его огромным влиянием не только на последующее право, но и на развитие культуры в целом».

⁵² Pierwsza liczba odnosi się do godzin wykładów, druga – do ćwiczeń.

отношения в Древнем Риме (Prawo rodzinne w starożytnym Rzymie, 2 i 2 godz.), *Вещные права. Владение* (Prawo rzeczowe. Władztwo, 2 i 4 godz.), *Право собственности* (Prawo własności, 2 i 4 godz.), *Ограничение права собственности. Права на чужие вещи* (Ograniczone prawa rzeczowe. Prawa na rzeczy cudzej, 2 i 4 godz.), *Общее учение об обязательствах* (Ogólny zarys zobowiązań, 2 i 2 godz.), *Исполнение и обеспечение исполнения обязательств* (Wykonywanie i umocnienie zobowiązań, 2 i 4 godz.), *Прекращение обязательств* (Wygaśnięcie zobowiązań, 2 i 2 godz.), *Общее учение о договорах* (Ogólny zarys kontraktów, 2 i 2 godz.), *Правовой режим отдельных видов договоров* (Niektóre rodzaje kontraktów, 2 i 6 godz.), *Обязательства как бы из договоров* (Zobowiązania jak gdyby z kontraktów, 2 i 2 godz.), *Обязательства из частных деликтов и как бы из деликтов* (Zobowiązania z deliktów i jak gdyby z deliktów, 2 i 2 godz.), *Наследственное право в Древнем Риме* (Prawo spadkowe w starożytnym Rzymie, 2 i 4 godz.). Zalecane podręczniki: И.Б. Новицкий, *Римское право*; М.П. Морев, *Римское право: учебное пособие*.

W Krasnojarsku znajduje się Syberyjski Uniwersytet Federalny (*Сибірський Федеральний Університет*), składający się z 20 instytutów i 3 wydziałów, na których kształcą się około 40 tys. studentów. Prawo rzymskie jest wykładane w Instytucie Prawa (*Юридический институт*), w ramach Katedry Prawa Cywilnego (*Кафедра Гражданского Права*), pod nazwą *римское право* na I roku studiów i kończy się jedynie zaliczeniem bez punktów *ЗЕТ*. Jak wynika z sylabusu (*учебно-методическое пособие для семинарских занятий и самостоятельной работы*)⁵³, nauczanie prawa rzymskiego ma stanowić podstawę do badania prawa cywilnego i innych dziedzin pokrewnych z zakresu prawa prywatnego. Zgodnie z założeniami nauka tego przedmiotu ma uświadomić studentom pochodzenie głównych kategorii, struktur i pojęć cywilistycznych⁵⁴. Na realizację programu przewidziano tylko 20 godzin ćwiczeń. Z przedmiotu nie jest prowadzony wykład. Materiał został podzielony na 8 tematów: *Понятие римского права и его источники* (Pojęcie prawa rzymskiego i jego źródła, 2 godz.), *Осуществление*

⁵³ Римское право, Учебно-методическое пособие для семинарских занятий и самостоятельной работы (для всех форм обучения) Красноярск СФУ 2010.

⁵⁴ «Целями освоения дисциплины «Римское право» являются формирование у студентов профессиональных компетенций в соответствии с ФГОС ВПО по направлению «Юриспруденция», позволяющих выпускникам программы получить фундаментальную подготовку в области частного права, развить высокий уровень профессионального правосознания. Цель изучения дисциплины – стать основой для изучения гражданского права и других дисциплин, связанных со сферой частного права, и базой для подготовки квалифицированных юристов. Задачи изучения дисциплины – уяснить сущность и истоки основных цивилистических терминов, понятий, юридических конструкций; приобрести навык формулирования юридических понятий и конструкций; выработать начальные навыки формулирования норм, правил, которым должны следовать субъекты права, а также применения норм права, т.е. формулирования из общих норм выводов для отдельных конкретных обстоятельств, случаев жизни?».

и защита прав (Wykonywanie i ochrona praw prywatnych, 2 godz.), *Лица* (Prawo osobowe, 2 godz.), *Семейное право* (Prawo rodzinne, 2 godz.), *Вещные права* (Prawo rzeczowe, 4 godz.), *Общие положения об обязательствах* (Ogólny zarys zobowiązań, 2 godz.), *Отдельные виды обязательств* (Część szczególna zobowiązań, 4 godz.), *Наследственное право* (Prawo spadkowe, 2 godz.). Zalecane podręczniki: И.Б. Новицкий, *Римское право*; И.А. Покровский, *История римского права*.

Na Syberii, w Jakucku, funkcjonuje Północno-Wschodni Uniwersytet Federalny im. M.K. Ammosowa (*Северо-Восточный Федеральный Университет имени М.К. Аммосова*), składający się z 13 instytutów i 5 wydziałów, na których uczy się około 18 tys. studentów. Na Wydziale Prawa (*Юридический факультет*), w ramach Katedry Prawa i Procesu Cywilnego (*Кафедра Гражданское Право и Процесс*), jest wykładane na I roku studiów prawo rzymskie pod nazwą *римское частное право*. Jak wynika z sylabusu (*программа курса*)⁵⁵, zajmuje ono ważne miejsce w nauczaniu studentów prawa, ponieważ jest swoistym „poligonem” dla współczesnego prawnika, na którym może on szkolić swoje zdolności argumentacyjne. Takie zresztą są podstawowe założenia metodyczne kursu, które zostały ukierunkowane na dyskusję ze studentami. Nauka tego przedmiotu ma też za cel zaznajomienie studentów z terminologią prawniczą wykorzystywaną w trakcie dalszej nauki⁵⁶. Na realizację materiału przewidziano łącznie 64 godziny (32 godziny wykładów i 32 godziny ćwiczeń). Materiał podzielono na 9 tematów wspólnych godzinowo i tematycznie dla wykładów i ćwiczeń: *Введение в курс римского частного права* (Wprowadzenie do rzymskiego prawa prywatnego, 2 godz.), *Источники римского частного права* (Źródła rzymskiego prawa prywatnego, 2 godz.), *Защита прав по римскому частному праву* (Ochrona praw prywatnych, 4 godz.), *Лица в римском частном праве* (Prawo osobowe, 2 godz.), *Римское семейное право* (Prawo rodzinne, 2 godz.), *Вещное право* (Prawo rzeczowe, 4 godz.), *Общее учение об обязательстве* (Ogólny zarys zobowiązań, 6 godz.), *Отдельные виды обязательств* (Część szczególna zobowiązań, 6 godz.), *Характеристика римского наследственного права*

⁵⁵ Программа курса Римское частное право Специальность 021100 – Юриспруденция, Якутск 2004.

⁵⁶ «Римское право изучается студентами 1 курса дневной формы обучения. Дисциплина изучается в течение одного семестра, по окончании которого проводятся экзамен во втором семестре. На лекциях уделяется внимание правовой системе, сложившейся в древнем Риме и регулировавший отношения между частными лицами в пределах Римской державы. Дисциплина составлена в проблемном ключе: студент призывается к размышлениям, к соучастию в формировании мнения о предмете, к сомнениям и изысканиям в области юридических знаний, которую столетиями разрабатывали римские юристы и которая является полигоном для подготовки современного юриста. Студенты изучают римское право на первом курсе, это связано с тем, что в римском праве содержатся основные понятия, которые необходимо им знать на последующих курсах».

(Charakterystyka rzymskiego prawa spadkowego, 4 godz.). Zalecane podręczniki: М. Баргшек, *Римское право: понятия, термины, определения*; И.Б. Новицкий, *Римское право*.

Prawo rzymskie obecne jest również w najdalej wysuniętych na wschód kraju salach wykładowych, a mianowicie we Władywostoku, gdzie mieści się Dalekowschodni Uniwersytet Federalny (*Дальневосточный Федеральный Университет*), składający się z 27 instytutów i 47 wydziałów, na których łącznie studiuje około 40 tys. studentów. Jego struktura przybrała postać szkół funkcjonujących w ramach uniwersytetów. Obecnie jest 9 szkół, w tym Szkoła Prawa (*Юридическая школа*), gdzie w ramach Katedry Prawa i Procesu Cywilnego (*Кафедра Гражданского Права и Процесса*) jest wykładane prawo rzymskie. Przedmiot jest prowadzony pod nazwą *римское право* na I roku studiów i kończy się egzaminem, za który student otrzymuje 4 punkty *ЗЕТ*. Jak wynika z sylabusu (*учебно-методический комплекс дисциплины*)⁵⁷, prawo rzymskie zalicza się do przedmiotów ogólnozawodowych. W założeniach wskazano, że stanowi wybitne osiągnięcie kultury światowej z uwagi na wysoki poziom techniki prawniczej oraz rozwój podstawowych pojęć i zasad prawnych. Uznano, że prawo rzymskie jest ściśle powiązane z nauczaniem z zakresu takich dziedzin, jak logika, filozofia, teoria państwa i prawa, historia państwa i prawa, a także prawa cywilnego, rodzinnego i prywatnego międzynarodowego. W programie uznano też, że prawo rzymskie jest podstawą prawa cywilnego i gospodarczego Federacji Rosyjskiej⁵⁸. Na jego realizację przewidziano 18 godzin wykładów podzielonych na 7 tematów: *Понятие и источники римского права* (Pojęcie i źródła prawa rzymskiego, 2 godz.), *Осуществление и защита прав в Риме* (Wykonywanie i ochrona praw w Rzymie, 2 godz.), *Субъекты правоотношений* (Podmioty stosunków prawnych, 2 godz.), *Семейные правоотношения* (Prawo rodzinne, 2 godz.), *Вещные права* (Prawo rzeczowe, 2 godz.), *Обязательственное право* (Prawo zobowiązań, 6 godz.), *Наследственное право* (Prawo spadkowe, 2 godz.). Zalecane podręczniki: Т.Г. Васильева, О.М. Пашаева, *Римское право*; И.Б. Новицкий, *Римское право*.

⁵⁷ Учебно-Методический Комплекс Дисциплины «Римское Право» Юриспруденция – 030501.65, Дальневосточный Федеральный Университет (Двфу), 2011.

⁵⁸ „Место курса «Римское право» определяется общим значением римского права, которое, будучи выдающимся достижением мировой культуры, отличается высокой юридической техникой, чёткостью и глубиной разработки многих фундаментальных понятий и принципов правового регулирования. Римское право является базой для освоения «Гражданского права РФ» и «Российского предпринимательского права». С данным курсом тесно связаны и опираются на него такие дисциплины как логика, философия, теория государства и права, история государства и права зарубежных стран, семейное право, гражданское процессуальное право, международное частное право”.

V.

Przeprowadzona wyżej analiza objęła swoim zakresem wydziały prawa uniwersytetów w Moskwie, Sankt Petersburgu, Woroneżu, Kaliningradzie, Kazaniu, Archangielsku, Czelabińsku, Nowosybirsku, Krasnojarsku, Jakucku oraz Władywostoku. Można powiedzieć, że badania dotyczyły uniwersytetów z każdego regionu Rosji. Zasadniczym założeniem badawczym było ustalenie, jakie podejście funkcjonuje na tych uniwersytetach względem prawa rzymskiego, czyli przedmiotu, który nie jest obowiązkowy na studiach prawniczych i którego realizacja zależy wyłącznie od władz uczelni. Zbadanie programów studiów prawniczych i sylabusów nauczania prawa rzymskiego na czołowych rosyjskich uniwersytetach, począwszy od Kaliningradu, aż po Władywostok, pozwoliło na sformułowanie wniosków. Pomimo tego, że historycznie prawo rosyjskie wiąże się z prawem bizantyńskim, rozumianym jako porządek prawny cesarstwa bizantyńskiego, to jednak przedmiot prawo rzymskie (zwyczajowo związane z porządkami prawnymi państw Zachodu) obecny jest na rosyjskich wydziałach prawa. Co ciekawe, nie funkcjonuje przedmiot pod nazwą „prawo bizantyńskie”, ponieważ jego elementy są wykładane w ramach powszechnej historii prawa i historii prawa rosyjskiego. Współcześnie prawo rzymskie w Rosji jest wykładane na I roku studiów prawniczych. W zdecydowanej większości kończy się egzaminem, za zdanie którego studenci otrzymują punkty niezbędne do ukończenia studiów. W strukturach wydziałów prawa prawo rzymskie zostało umiejscowione w ramach katedr prawa cywilnego. Wynika to z tego, że Rosjanie w prawie rzymskim upatrują podstaw prawa cywilnego, nie traktując go jako przedmiotu samoistnego. Spotkać też można inne rozwiązania, jak chociażby wprowadzenie prawa rzymskiego do katedry prawa międzynarodowego, co można pożytywać jako sygnał, że przedmiot ten jest postrzegany jako prawo obce.

Podjęte badania pozwoliły na wyróżnienie czterech podstawowych podejść do prawa rzymskiego, jakie funkcjonują w rosyjskim środowisku akademickim. Chodzi w tym przypadku o argumentację, do jakiej sięgają rosyjskie władze uniwersyteckie przy okazji uzasadniania potrzeby nauczania prawa rzymskiego. Pierwsze i najczęstsze jest podejście tzw. techniczne. Prawo rzymskie jest postrzegane jako baza do dalszej nauki przedmiotów merytorycznych, takich jak prawo cywilne, postępowanie cywilne czy prawo rodzinne. Uzasadnieniem jest zatem potrzeba zaznajomienia studentów z ogólnym zarysem prawa prywatnego, jego strukturą i stosowanymi pojęciami. Prawo rzymskie w tym podejściu pełni rolę wstępu do prawa cywilnego. Drugim podejściem, jakie można zaobserwować na rosyjskich uniwersytetach, jest podejście kulturowe. W tym ujęciu prawo rzymskie z całym swoim dorobkiem jest postrzegane jako fenomen, który przetrwał i przekroczył swoje czasy. Prawnik powinien być nie tyle doskonale wykształcony w przepisach, ile w całym otoczeniu im towarzyszącym, a idealnym przedmio-

tem służącym ogólnemu rozwojowi jest prawo rzymskie. Trzecim podejściem, zakorzenionym jeszcze w okresie socjalistycznym, jest argumentacja, że prawnik rosyjski winien znać podstawę systemów prawnych państw Zachodu. Ma to służyć przede wszystkim lepszemu zrozumieniu zarówno myślenia prawniczego, jak i konkretnych instytucji tam obowiązujących. W czasach sowieckich – jak można przeczytać w podręczniku I. Nowickiego z 1948 r. – uzasadnieniem dla nauczania prawa rzymskiego była potrzeba zaznajomienia prawników radzieckich z podstawą praw kapitalistycznych. Ostatnie jest tzw. podejście praktyczne, przejawiające się w tym, że prawo rzymskie ma służyć nauce terminologii prawniczej. Wynika ono ze słusznego przekonania, że terminy łacińskie są wspólne dla określenia pewnych instytucji i dlatego ich znajomość jest niezbędna dla prawnika tak z Rosji, jak i z Europy Zachodniej. W tym przypadku prawo rzymskie ma służyć wprowadzeniu studentów w terminologię prawniczą.

Nauczanie prawa rzymskiego we współczesnej Rosji może być zatem rozpatrywane właśnie przez pryzmat wskazanych aspektów, tj.: technicznego, z uzasadnieniem, że prawo rzymskie ma służyć jako wstęp do nauki innych przedmiotów; kulturowego, gdzie prawo starożytnych Rzymian jest postrzegane jako fenomen kultury światowej; historycznego, w ramach którego prawo rzymskie ma ukazywać podstawę systemów prawnych państw Zachodu; praktycznego, z uwagi na konieczność zapoznania przyszłych prawników z terminologią prawniczą. Powyższe wnioski autor niniejszego opracowania wyciągnął na podstawie analizy omówionych wcześniej programów nauczania i sylabusów.

Warto również zaznaczyć, że prawo rzymskie na rosyjskich uniwersytetach jest wykładane praktycznie w oparciu o tożsamy plan, który obowiązuje w Europie, w tym w Polsce. Próżno poszukiwać w sylabusach jakichś lokalnych modyfikacji, które stanowiłyby próbę dostosowania wykładów prawa rzymskiego do warunków rosyjskich, tj. przy uwzględnieniu historycznego podłoża zakorzenionego w porządku prawnym Bizancjum. Może to dobitnie świadczyć o tym, że władze rosyjskich uniwersytetów, ujętych w niniejszym opracowaniu, są w pełni świadome znaczenia, jakie dla edukacji przyszłych prawników ma prawo rzymskie.

BIBLIOGRAFIA

- Avenarius M., *Fremde Traditionen des römischen Rechts. Einfluß, Wahrnehmung und Argument des „rimskoje pravo“ im russischen Zarenreich des 19. Jahrhunderts*, Göttingen: Wallstein 2014.
- Avenarius M., *Rimskoje pravo w Rossii*, Moskwa 2008.
- Baydenko V., *Kompetentsii v professional'nom obrazovanii (k osvoyoieniyu kompetentnostnogo podkhoda)*, „Vyssheye obrazovaniye v Rossii” 2004, nr 11.
- Billington J.H., *Ikona i topór. Historia kultury rosyjskiej*, Kraków 2008.
- Dajczak W., *Tradycja recepcji a recepcja tradycji, czyli o prawie rzymskim w Rosji*, „Forum Prawnicze” 2014, nr 6(26).
- Hammer D.P., *Russia and the Roman Law*, “The American Slavic and East European Review” 1957, Vol. 16(1), DOI: <https://doi.org/10.2307/3001333>.

- <http://igh.ru/pages/COLLEGIVM> [dostęp: 20.02.2018].
- Jeriemín A.W., *Niekotoryje aspekty priepodawanija rimskogo czastnogo prawa*, „Driewnieje prawo” 2007, nr 1(17).
- Jońca M., „Dobre” prawo rzymskie – fundament naszej cywilizacji, „Edukacja Prawnicza” 2012, nr 5(134), www.edukacjaprawnicza.pl/dobre-prawo-rzymskie-fundament-naszej-cywilizacji [dostęp: 20.02.2018].
- Karta Fundacji na rzecz Studium Prawa Rzymskiego zatwierdzona przez spotkanie założycieli Protokołu nr 1 z dnia 23 października 1996 r. (*Ustav fonda „Tsentr Izucheniya Rimskogo Prava” utverzhden sobraniyem uchrediteley protokol n 1 ot 23 oktyabrya 1996 g.*).
- Kastel’ J.R., *Istoriko-yuridicheskiye issledowaniya Rossiyskogo i zarubezhnykh gosudarstv: mezhu-zovskiy sbornik nauchnykh trudov*, Jekaterinburg 1998.
- Kosior W.J., *Prawo rzymskie za Uralem*, [w:] *Prawo azjatyckie z perspektywy europejskiej*, red. M. Stępień, R. Łukasiewicz, Toruń 2018.
- Kuryłowicz M., *Od totalitaryzmu do humanitaryzmu. Literackie wizje prawa rzymskiego*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2011, nr 11.1.
- Lenin W., *Dziela*, t. 45, Warszawa 1975.
- Łabowska J.W., *K woprosu o priepodawaniirimskogo prawa w wysszych uczebnych zawiedienijach Rossijskoj Fiedieracyi*, „Wiestnik NGU. Sierija: Prawo” 2012, t. 8.
- Nowickij I.W., *Rimskoje czastnoje prawo. Uczebnik*, Moskwa 2017.
- Pikulska-Robaszkievicz A., *O odradzaniu się rosyjskiej romanistyki*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1997, t. 49.
- Prikaz ot 4 maya 2010 g. nr 464 ob utverzhdenii i vvedenii v deystviye federal’nogo gosudarstvennogo obrazovatel’nogo standarta vysshego professional’nogo obrazowaniya po napravleniyu podgotovki 030900 yurisprudentsiya (kwalifikatsiya [stepen’] „bakalavr”). Sobraniye zakonodatel’sтва Rossiyskoj Federatsii 2010 g. N 17337.
- Prikaz ot 14 dekabrya 2010 g. nr 1763 ob utverzhdenii i vvedenii v deystviye federal’nogo gosudarstvennogo obrazovatel’nogo standarta vysshego professional’nogo obrazowaniya po napravleniyu podgotovki 030900 yurisprudentsiya (kwalifikatsiya [stepen’] „magistr”). Sobraniye zakonodatel’sтва Rossiyskoj Federatsii 2010 g. N 19648.
- Programma kursa Rimskoye chastnoye pravo Spetsial’nost’ 021100 – Yurisprudentsiya, Yakutsk 2004.
- Programma distsipliny, Rimskoye pravo B3.V.2, Kazan’ 2014.
- Programma Rimskoye chastnoye pravo Rekomenduyetsya dlya napravleniya podgotovki spetsial’nosti 030900 „Yurisprudentsiya” (ukazyvayutsya kod i naimenovaniya napravleniya(iy) podgotovki (spetsial’nosti (yey)) Kwalifikatsii (stepeni) vypusknika bakalavr (ukazyvayetsya kwalifikatsiya (stepen’) vypusknika v sootvetstvii s FGOS), Moskwa 2013.
- Rabochaya Programma, Rimskoye pravo, Osnovnaya obrazovatel’naya programma 030900 „Yurisprudentsiya”, Chelyabinsk 2012.
- Rabochaya Programma Uchebnoy Distsipliny B3.V.Od.2 Rimskoye pravo, Voronezh 2011.
- Rabochaya Programma Uchebnoy Distsipliny „Rimskoye Pravo” dlya studentov I kursa ochnoy i zaочноy form obucheniya napravleniya podgotovki 030900 Yurisprudentsiya kwalifikatsiya vypusknika «bakalavr», Kaliningrad 2011.
- Rabochaya Programma Uchebnoy Distsipliny „Rimskoye Pravo” osnovnoy obrazovatel’noy programmy vysshego professional’nogo obrazowaniya „Yurisprudentsiya”, Sankt-Peterburg 2011.
- Rimskoye pravo uchebno-metodicheskiy kompleks dlya studentov I kursa, obuchayushchikhsya po napravleniyu podgotovki 030900 „Yurisprudentsiya” (kwalifikatsiya (stepen’) „bakalavr”), Novosibirsk 2014.
- Rimskoye pravo, Uchebno-metodicheskoye posobiye dlya seminarских zanyatiy i samostoyatel’noy raboty (dlya vsekh form obucheniya) Krasnoyarsk SFU 2010.
- Riasanovskiy N.V., Steinberg M.D., *Historia Rosji*, Kraków 2009.

- Shershenevich G.F., *Nauka grazhdanskogo prava v Rossii*, Moskva 2016.
- Smirnov S., *Bolonskiy protsess: perspektivy razvitiya v Rossii*, „Vyssheye obrazovaniye v Rossii” 2004, nr 1.
- Smith G.B., *Reforming the Russian Legal System*, Cambridge 1996,
DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511521898>.
- Suchanow E.A., Kofanow Ł.Ł., *O projekcie izuczenija priepodawanija rimskogo prava w Rossii w 1945–1996 gg.*, „Driewnije prawo” 1997, nr 2.
- Suchanow E.A., Kofanow Ł.Ł., *O roli izuczenija i priepodawanija rimskogo prava w Rossii*, „Driewnije prawo” 1996, nr 1.
- Tkaczenko S.W., *Rimskoje pravo w Rossii*, Samara 2007.
- Uchebno-Metodicheskiy Kompleks Distipliny «Rimskoye Pravo» Yurisprudentsiya – 030501.65, Dal’nevostochnyy Federal’nyy Universitet (DVFU), 2011.
- Uchebno-metodicheskiy kompleks po distipline „Rimskoye pravo” dlya napravleniya 030900.62 – „Yurisprudentsiya”, Arkhangel’sk 2012.
- Władimirskij-Budanow M.F., *Obzor istoriiruskogo prava*, Sankt-Pietierburg–Kijew 1909.
- Wołodkiewicz W., *Europa i prawo rzymskie. Szkice z historii europejskiej kultury prawnej*, Warszawa 2009.
- Wołodkiewicz W., *Prawo rzymskie w Tadżykistanie*, „Palestra” 2012, nr 1–2.
- Zeyer E., Symanyuk E., *Kompetentnostnyy podkhod k modernizatsii professional’nogo obrazovaniya*, „Vyssheye obrazovaniye v Rossii” 2005, nr 4.
- Zieliński M., *Rosyjskie seminarium prava rzymskiego przy berlińskim uniwersytecie i jego polscy uczestnicy*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2012, nr 12.1.

SUMMARY

In the article, the focus is on teaching of Roman law at Russian universities. The study analyzed the teaching programs of major universities from all over Russia starting from Kaliningrad, through Moscow and Novosibirsk to Vladivostok. The main objective is to present programs and assumptions concerning Roman law operating in Russian scientific centers.

Keywords: Russia; Roman law; teaching; university

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule uwaga skupia się na nauczaniu prawa rzymskiego na rosyjskich uniwersytetach. W opracowaniu poddano analizie programy nauczania na większych uniwersytetach w Rosji, począwszy od Kaliningradu, przez Moskwę i Nowosybirsk, aż po Władywostok. Zasadniczym celem jest przedstawienie programów i założeń dotyczących prawa rzymskiego, funkcjonujących w rosyjskich ośrodkach naukowych.

Słowa kluczowe: Rosja; prawo rzymskie; nauczanie; uniwersytet